

SUDSTVO I SUDIJE U DOBA ŠESTOJANUARSKOG REŽIMA KRALJA ALEKSANDRA (1929–1935)*

APSTRAKT: Rad predstavlja pokušaj analize položaja sudija i sudstva uopšte u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra. Posebna pažnja je posvećena pokušajima vlasti da, sa jedne strane, srede prilike u sudstvu, i političkim pritiscima na sudije, ali i vršenju političkih pritiska, sa druge strane.

Period od 1918. do 1929. godine u istoriji Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca su obeležile brojne parlamentarne i političke krize, koje su se negativno održavale na svaki konstruktivni skupštinski rad, pa samim tim i onaj zakonodavni. Tako je bilo moguće da čitavih deset godina po ujedinjenju na teritoriji zajedničke države naporedo egzistira čak šest pravnih područja. Štaviše, u doba Privremenog narodnog predstavništva razvijena je veoma negativna praksa da se vlada uredbama, koje su rađene površno i na brzu ruku pa su često morale biti dopunjivane i menjane, umesto zakonima.¹ Iako su vlade na vlast dolazile sa opsežnim zakonodavnim programima i obećanjima, prvih deset godina života zajedničke države južnoslovenskih naroda je ostalo upamćeno po skromnim rezultatima na ovom polju. Naime, u Parlamentu su uglavnom ratifikovane razne međunarodne konvencije, dok se sa donošenjem veoma važnih zakona, poput proglašenja jedinstvenog krivičnog i građanskog zakonika, ujed-

* Rad je nastao u okviru projekta *Istorija srpskih (jugoslovenskih) državnih institucija i znamenitih ličnosti 20. veka* (1194) koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

¹ U vreme mandata Privremenog narodnog predstavništva doneto je 748 uredbi i samo desetak zakona koji po svom sadržaju nisu bili od vitalnog značaja za društveno-ekonomski i politički život nove države. O ovome više v. B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd 1979, str. 60–64.

načavanja poreskog sistema, zakona o opštinskim samoupravama, likvidaciji agrarnih odnosa i izglasavanju jedinstvenog prosvetnog zakonodavstva, otežalo u nedogled.²

U doba šestojanuarskog režima se prekinulo sa ovakvom praksom, a ujednačavanje zakonodavstva je postalo jedan od glavih prioriteta vlade. Govoreći o ciljevima režima, predsednik vlade Petar Živković je istakao da su tri osnovna cilja „reforma administracije, zakonska obnova i sanacija finansija i postizanje punog duhovnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca“, naglasivši pri tome da se „u toku od tri do četiri meseca predviđa izjednačavanje čitavog zakonodavstva“.³ Iz jedne krajnosti se otišlo u drugu, pa je nemar u zakonodavnom radu najednom zamenjen „svakodnevnim fabrikovanjem zakona“, što je uticalo na stvaranje utiska „da vlada preteruje u svojoj revnosti po tom pitanju, zanemarujući tako važne i urgentne stvari“.⁴ Petar Živković je tako početkom novembra 1929. na sednici vlade upozoravao ministre da se, budući da se bliži godišnjica novog režima, „požuri sa izradom uredbi i zakona kako bi bilans rada godišnjice bio što povoljniji“.⁵ Pa ipak, napredak je bio očigledan. Ujednačavanje zakonodavstva je trebalo da doprinese ubrzanom povezivanju države, brisanju svih plemenskih, verskih i regionalnih barijera i radu na učvršćivanju „državnog i narodnog jedinstva“. Samo u toku 1929. godine je kraljevim dekretom proglašeno oko 200 zakona. U poređenju sa prethodnim parlamentarnim razdobljem radilo se o zaista imponozantnom broju. Primera radi, u 1925. bilo je izglasano svega 13 zakona, 1926. godine 19, 1927. četrnaest, a 1928. godine 51. Iako su mnogi od donesenih zakona postojali u nacrtu još od ranije, ovakva zakonodavna delatnost, mada kvalitet proglašanih zakona ni izdaleka nije odgovarao broju istih, navela je britanskog poslanika da u svom godišnjem izveštaju za 1929. primeti da su „besprekorne prepirke jedne neiskusne Skupštine zamenjene radom na jedinstvenom cilju“.⁶

Veliki zakonodavni rad u doba šestojanuarskog režima je uticao da se neophodna pažnja posveti i sudstvu u kome je, baš kao i u zakonodavstvu, u prvih deset godina postojanja zajedničke države vladao pravi pravni haos.

² V. B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke...*, str. 226–228 i 263. Jedinstveno prosvetno zakonodavstvo je usvojeno tek u vreme šestojanuarskog režima. O ovome više v. Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, т. 1, Београд 1997, стр. 119.

³ „Основне идеје владе генерала г. Петра Живковића“, *Политика*, 12. 1. 1929. В. и „Радни програм владе генерала г. Петра Живковића“, *Политика*, 22. 3. 1929.

⁴ Poverljivi izveštaj britanskog poslanika Kenarda iz Beograda od 4. 2. 1929, AJ, FO-371-389-13 706.

⁵ Zapisnik sa XXVI sednice Ministarskog saveta Kraljevine S. H. S. održane 7. novembra 1929, Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta 1929–1931, Beograd 2002, Љ. Димић, Н. Жутић, Б. Исаиловић, *н. г.*, стр. 105.

⁶ Godišnji izveštaj britanskog poslanika iz Beograda za 1929. godinu, Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb 1986, т. 1, стр. 590.

Naime, na dan ujedinjenja je u Kraljevini, odnosno na pravnom području Kasacionog suda u Beogradu, Stola sedmorice A u Zagrebu, Vrhovnog suda u Sarajevu, Kasacionog suda u Novom Sadu, Velikog suda u Skoplju, Velikog suda u Podgorici, Apelacionog suda u Ljubljani i Apelacionog suda u Splitu postojao 251 sreski sud, 77 okružnih sudova, jedan trgovački sud, 30 državnih tužilaštava i šest kasacionih sudova, od kojih su tri vršila i dužnost apelacionih sudova. Do donošenja Zakona o uređenju redovnih sudova u januaru 1929.⁷ na teritoriji Kraljevine nije postojala jednoobrazna hijerarhija sudova. Dok je na jednom području bilo sreskih sudova, na drugim područjima ih nije bilo. Okružni sudovi su na delu teritorije države koji je nekada bio u sastavu Austro-Ugarske nosili različite nazive – okružni, sudbeni, deželjni, a na području nekadašnje Kraljevine Srbije su nazivani prvostepenim sudovima i imali su različitu nadležnost. Zakonom o uređenju redovnih sudova svi postojeći sudovi su dobili nazive sreski, okružni, apelacioni i kasacioni sud. Dotadašnji kotarski sudovi u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Banatu, Bačkoj i Baranji, kao i okrajna sodišča u Sloveniji pretvorili su se u sreske sudove zadržavši svoju raniju teritorijalnu nadležnost. Bivši sudbeni stolovi na već pomenutoj teritoriji, kao i deželjni sudovi na području Slovenije, pretvoreni su u okružne sudove. Zakon je međutim propisao da će odredbe o funkciji sreskih i okružnih sudova važiti „na dan kada dobiju obavezu snagu zakonom o građanskom i krivičnom sudskom postupku“, a ako ova dva zakona ne bi bila istovremeno doneta, onda kada poslednji od njih bude proveden u život. Kako je zakon o sudskom krivičnom postupku⁸ stupio na snagu 1. januara 1930, a građanski parnični postupak 1. aprila 1933, sudovi su do ovog izjednačenja nastavili da vrše svoje funkcije po dotadašnjim postupcima i naređenjima zakona o uređenju sudova, pa je zapravo obrazovanje sreskih i okružnih sudova po Zakonu o redovnim sudovima završeno tek proleća 1933. Ovaj zakon je ustanovio jedan kasacioni sud, koji radi u šest nezavisnih odeljenja, i to: Kasacioni sud u Beogradu, Kasacioni sud u Novom Sadu, Sto sedmorice u Zagrebu A, Sto sedmorice u Zagrebu B, Vrhovni sud u Sarajevu i Veliki sud u Podgorici. Apelacionih sudova je bilo osam – u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Skoplju, Novom Sadu, Sarajevu, Podgorici i Splitu. Okružnih sudova je bilo 80, sreskih 380, a postojao je i poseban Trgovački sud u Beogradu.⁹ Pored ovih, postojali su, odvojeno od opštinske upravne vlasti, i opštinski (mesni) sudovi, nadležni za raspravljanje građanskih sporova. Vrhovni nadzor nad savim sudovima je vršio ministar pravde.¹⁰

⁷ Zakon o uređenju redovnih sudova za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 20, 25. 1. 1929.

⁸ V. Zakon o sudskom krivičnom postupku za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, *Službene novine Kraljevine SHS*, br. 45, 25. 2. 1929.

⁹ AJ, 335 (Fond V. Jovanović Marambo) – 99.

¹⁰ Д. Јевтић, „Организација власти у Југославији за време неприкривене монархидиктатуре (1929–1931)“, *Историјски гласник*, 2/1973, стр. 81.

Vidovdanski ustav je proklamovao dva glavna principa pravne države – nezavisnost sudstva i nepokretnost sudija.¹¹ Nepokretnost sudija je značila da im jednom dodeljeno sudijsko zvanje ne može biti oduzeto prostom odlukom upravne vlasti, a stalnost je sudijama garantovala državnu službu.¹² Član 112 Ustava je precizirao da sudija ne može biti lišen svoga zvanja niti iz ma kojeg uzroka biti uklonjen sa dužnosti protiv svoje volje bez presude redovnih sudova ili disciplinske presude Kasacionog suda.¹³ Zakon o sudijama donet januara 1929. je odstupio od načela pune nezavisnosti sudija i sudstva koje je proklamovao prvi jugoslovenski ustav. Naime, novi zakon je propisivao da „premeštanje, penzionisanje i otpuštanje iz službe sudija vrši kralj na predlog ministra pravde“.¹⁴ Osim toga bilo je predviđeno da odobrenje za pokretanje sudskog postupka protiv sudija daje takođe ministar pravde. Ovim zakonom je jako naglašena uloga ministra pravde, pa je većina nadležnosti i apelacionih i Kasacionog suda iz ranijeg zakona iz novembra 1928, u odnosu na niže sudove i sudije, preneti u nadležnost ministra, neposredno podređenog kralju.¹⁵ Septembarski ustav je po pitanju nezavisnosti sudova i nepokretnosti sudija doslovno ponovio odredbe Vidovdanskog ustava.¹⁶ Ipak, članovi 100 i 101 Oktroisanog ustava su imali samo deklarativni značaj, budući da je član 119 zapravo suspendovao nepokretnost sudija, propisujući da se „odredbe člana 101 Ustava neće primenjivati za vreme od pet godina od dana stupanja u život ovog Ustava“, dakle do 3. septembra 1936.¹⁷

¹¹ U članu 109 Vidovdanskog ustava stoji: „Sudovi su nezavisni. U izricanju pravde oni ne stoje ni pod kakvom vlašću no sude po zakonu“. Iako se pravda izriče u kraljevo ime, on ne naređuje sudijama, kao svojim činovnicima, kako će da sude. Isto je tako bilo i sa postavljanjem sudija. Formalno ih je postavljao kralj, svojim ukazom, kao i ostale činovnike, ali u izboru sudija on je imao mnogo manje slobode nego u izboru ostalih činovnika. С. Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Београд, 1995, стр. 420–421. О овом питању в. и I. Lesić, „Položaj sudije u savremenoj državi“, *Spomenica Skupštine udruženja sudija Kraljevine Jugoslavije* održane 9. juna 1935. u Beogradu, Beograd 1935, str. 19.

¹² Л. М. Костић, *Коментар устава Краљевине Југославије од 3. септембра 1931*, Београд 1934, стр. 245.

¹³ I dalje: „sudija ne može biti tužen za svoj sudski rad bez odobrenja nadležnog Apelacionog suda“, sudija ne može biti određen na drugu službu „bez svog pristanka i odobrenja Kasacionog suda“, „sudija može biti premešten samo po svom pristanku“, sudija se može penzionisati pre navršene 65. godine života samo po svojoj molbi, osim ako „telesno i duševno tako oslabi da ne može vršiti svoju dužnost“. Navedeno prema: grupa autora, *Istorija države i prava jugoslovenskih naroda*, Beograd 1970, str. 463.

¹⁴ V. čl 17, Zakon o sudijama redovnih sudova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Službene novine Kraljevine SHS*, br. 9, 8. 1. 1929. O ovome više v. grupa autora, *Istorija države i prava jugoslovenskih naroda*, Beograd 1970, str. 464–465; Д. Јевтић, „Организација власти у Југославији за време неприкривене монархидиктатуре (1929–1931)“, *Историјски гласник*, 2/1973, стр. 83.

¹⁵ Група аутора, *Историја државе и права југословенских народа*, Београд 1970, стр. 465.

¹⁶ V. članove 100 i 101, Л. М. Костић, *н. г.*, стр. 239–244.

¹⁷ Član 101, Л. М. Костић, *н. г.*, стр. 295.

Prva šestojanuarska vlada je dobro shvatila ulogu koju mogu imati sudstvo i sudije uopšte u novom režimu. Naime, brzo rešavanje neke parnice na sudu je u masama moglo stvoriti povoljnu sliku o novoproglašenom režimu, budući da je država u narodu bila doživljavana pre svega preko birokratskog aparata, policije, žandarmerije i poreskih organa. Ponašanje državnih službenika i eventualne nepravilnosti koje su oni činili u vršenju svojih svakodnevnih dužnosti u mnogome su uticale i određivale popularnost ili nepopularnost režima i, što je još važnije, stav običnih ljudi prema državi. Vlasti su, uviđajući ovu činjenicu, u prvim mesecima diktature činile ogromne napore ne bi li se ubrzao rad sudova. Nerad i nemar po sudovima, kao i zapuštenost predmeta i nesređenost sudskih arhiva, bili su nasleđe prethodnog parlamentarnog razdoblja. Fond Ministarstva pravde u Arhivu Jugoslavije je prepun žalbi upravo na sporst i neefikasnost sudova i sudija. Dešavalo se da predmeti godinama ne dolaze na red. U donošenju rešenja po pitanju ostavinskih rasprava, koje su bile od presudnog značaja za porodicu preminulog, kasnilo se čak i po pet-šest godina. Jednaka sporst je vladala i u izricanju svih ostalih presuda, tako da je po sudovima bilo nesvršenih predmeta, i po krivičnim stvarima, još iz 1920–22. godine.¹⁸ Čitave 1929. je insistirano na brzom rešavanju zaostalih parnica. Rad sudova je u prvim mesecima diktature bio ubrzan, ali nagomilane predmete nije bilo tako lako završiti. Osim toga, predmeti se godinama nisu gomilali samo zbog nerada u sudovima, već i zbog velikog broja parnica, pre svega prouzrokovano naglim ekonomskim i privrednim poletom dvadesetih. Ubrzana modernizacija posle Prvog svetskog rata je takođe uzimala svoj danak, pa su se mnoge tužbe odnosile na automobilske udese i stradanje pešaka u saobraćaju. Predsednici sudova su se dopisima obraćali Ministarstvu pravde žaleći se na preveliki obim posla i tražeći da im se odredi dodatno sudsko i činovničko osoblje. Na gomilanje posla u sudovima je svakako uticao i mentalitet naroda koji se, barem na teritoriji nekadašnje Kraljevine Srbije, rado i često parničio. Vođenje sudskih sporova oko malo bitnih stvari, uvreda, kleveta ili pak spornih međa je postalo gotovo tradicionalno. Tužbe za nanetu klevetu su se često svodile na najobičnije banalnosti. Reči izgovorene između dve žene u prosto seoskoj prepirci, ukoliko bi jedna od njih tužila drugu za klevetu, razmatrane su na sudovima. Seoske tuče, naročito u mesecima kada se pilo dosta alkohola, neretko su bile povod sudskih gonjenja. Veliki broj predmeta je otpadao na tzv. „uvrede u službenoj dužnosti“, koje su, takođe, najčešće bile krajnje banalne prirode. Dešavalo se, u mnogo slučajeva, da seljak, ljut zbog visine poreza koji mu je razrezan, poreskom izvršitelju kaže da ovaj „ne zna šta radi“ ili „da ništa ne zna“, pa da zbog toga bude osuđen na novčanu kaznu. I pored sve sporsti sudova, volja za vođenje parnice „uvređenima“ nije nedostajala. Tako je Milun Bjeličić, zemljo-

¹⁸ Br. 3484-VII-1929-8 od 2. oktobra 1929, AJ, 63 (Ministarstvo pravde) – 196/1929.

radnik iz Sirogojna u jesen 1929. rekao Dobroslavu Uroševiću u kancelariji suda opštine čičkovačke: „Ti si konj dorat“. Zbog ovoga je Urošević poveo parnicu, a Bjeličić osuđen na globu od 300 dinara, ili 5 dana zatvora.¹⁹ Na ovaj način je pravosuđe usporavano i zatrpavano nebitnim predmetima. Ipak, ovakvi slučajevi su rečito svedočili o mentalitetu naroda, koji voli da se parniči, ali i o patrijahalnim sredinama, gde reč вреди puno, pa je i najmanja uvreda izrečena u afektu ili kakvoj svađi smatralna atakom na čast.²⁰

I pored svih nastojanja vlasti da prilike u sudstvu „dovedu u red“, stare navike po sudovima se nisu lako menjale. O tome najbolje svedoči pismo Petra Živkovića ministru pravde Milanu Srškiću od 29. 5. 1929. „Od ljudi u Hrvatskoj“, pisao je predsednik vlade, „čuo sam žalbe, da se kod sudova, naročito sreskih, poslovi svršavaju vrlo sporo usled nerada i nehata činovnika. Mesto da se rasprave brzo, poslovi se i godinama razvlače, te pored štete od toga narod gubi i veru u sudove, vlast i državu uopšte. Očekivalo se da će sa novim režimom nastati preokret na bolje i u tom pravcu, a kada se produžilo po starom, narod se počeo razočaravati i opet podpadati pod uticaj razorne propagande. Narod državu i režim ceni po onome što vidi u svojoj okolini i što ga neposredno interesuje i tišti. Molim vas, stoga, gospodine ministre, da izvolite narediti reviziju rada po sudovima i gde ima zastoja dotične sudije podvrgnite disciplinskoj odgovornosti, pa da i mene izvestite o nađenom stanju i preduzetim merama.“²¹ Uprkos izraženim naporima da se „uradi sve da narod dođe do uverenja da je zakon najviša volja u zemlji, da se njemu moraju svi bez razlike pokoravati i da se zakona, svi pa i sudije, imaju doslovno pridržavati, a ne pod sudijskom togom sabotirati one principe koji su u zakonima predviđeni, sve na štetu ugleda sudova, ugleda države i na štetu naroda kraljevine Jugoslavije“, situaciju u sudstvu nije bilo lako izmeniti.²² Novi režim nije uspeo da uradi previše po pitanju brzine rada sudova. Dešavalo se da se prva ročišta zakazuju tako tek godinu ili dve dana po prijemu predmeta, da se postupak po stecišnim masama oteže u beskonačnost, dok se imovina tih masa sva ne potroši, a da se na potvrde prenosa nepokretnosti čeka po nekoliko meseci, pa i godinu i više dana. To je znao i Petar Živković, koji se leta 1931. obratio ministru pravde Dimitriju Ljotiću, naglašavajući da se otezanjem sa donošenjem pojedinih presuda u narodu stvara utisak da „kod suda ne treba ni ići i uzalud plaćati takse i ostale

¹⁹ AJ, 63-192/134.

²⁰ I. Vušović je pisao da je uvreda kao krivično delo, u narodu shvaćena kao veoma širok pojam. Ona se kao krivično delo, po narodnom shvatanju, ne može definisati, jer u njen pojam ulazi ono što je upravljeno na čast; a u pojam časti ulazi ono što sačinjava čoveka, nešto veliko, sveto, božansko. Narod je, dakle, smatrao čast za „najveće i neprocenljivo svoje dobro“. И. Вушовић, Правни појам казне у народу, *Архив за правне и друштвене науке*, фебруар 1932, стр. 132–133.

²¹ AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 5 (kutija 4).

²² Pov. br. 823 od 13. jula 1931, AJ, 63 (pov. arhiva) – 15 (kutija 15).

parnične troškove kada se do prava ne može doći“. Tako se, kako je zapažao predsednik vlade, stvaralo mišljenje da „nema suda“ i „nema pravde“.²³ Da je u Ministarstvu pravde postojala iskrena želja da se nemarnost i nerad u sudovima iskoreni, najbolje pokazuje činjenica da su svi navodi u predstavkama pojedinaца koji su se odnosili na rad sudova u Ministarstvu pravde brižljivo proveravani²⁴ i da je, po ukazanoj potrebi, naređivana i disciplinska istraga.²⁵ Pa ipak, uprkos svim naporima koji su činjeni u Ministarskom savetu i u Ministarstvu pravde da se iskoreni sporost u sudovima, nerad je katkad dobijao dramatične oblike koji su predstavljali direktno kršenje svih prava podanika Kraljevine osumnjičenih za kakav delikt. Radovan Minić se januara 1934. obratio telegramom kralju iz sudskog pritvora u Kolašinu, ističući da je već 19 meseci pritvoren. Iako je istraga bila dovršena, a Minić predat sudu, zakazani pretres je dva puta odlagan jer sud u Kolašinu nije imao dovoljan broj sudija. U sličnoj situaciji su, kako ističe Minić, bili i svi ostali pritvorenci, pa je molio kralja da „naređi Ministru pravde da nađe načina da omogući suđenje u Kolašinu“ ili da ga preda drugom sudu.²⁶ Sa jedne strane, rukovođene željom da ubrzaju rad sudova i disciplinuju sudsko osoblje, vlasti su, sa druge strane, nesvesno i same doprinosile dramatičnom nedostatku osoblja po sudovima. Naime, kako se diktatura poklopila sa ekonomskom krizom, vlada se opredelila za najstrožu štednju i redukciju činovnika, ne bi li se na taj način postigle veće uštede.²⁷ Ovog načela su se vlasti, pritisnute sve većom finansijskom oskudicom, slepo pridržavale, pa je dolazilo do paradoksalne i kontraproduktivne situacije u kojoj su, sa jedne strane, ulagani svi naponi da se zavede „red i disciplina“ u sudovima širom zemlje i da se ojača njihov ugled u narodu, dok je, sa druge strane, sudsko osoblje reducirano i time otežavano funkcionisanje sudova.

Stanje po sudovima je zapravo predstavljalo sliku jugoslovenskog društva. Velika materijalna oskudica, ali ponekad i nemar i zapuštenost, bili su vidljivi na svakom koraku. Evidentno je da je država u doba šestojanuarskog režima bila slaba, nesposobna da, i pored svih napora, izgradi nešto nalik dobroj administraciji, ali i veoma siromašna. Sudske zgrade su u mnogim mestima bile toliko oronule, a uprkos stalnim obraćanjima predsednika sudova Ministarstvu pravde, za njihovu sanaciju novca jednostavno nije bilo. Zgrada suda u Pisarovini je prokišnjavala na više mesta, prozori su trunuli, a okna ispadala iz okvira. Zbog toga „zakovani su mnogi prozori daskama ili kartonima“. Nijedan prozor na prvom spratu zgrade se nije mogao zatvoriti, a „skoro ni jedna brava ni u

²³ Pov. br. 823 od 13. jula 1931, AJ, 63 (pov. arhiva) – 15 (kutija 15).

²⁴ V. pov. br. 1055 od 9. juna 1931, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 9 (k. 9).

²⁵ Pov. br. 787 od 31. avgusta 1931, AJ, 63 (pov. arhiva) – 15 (kutija 15).

²⁶ AJ, 63-11/1934.

²⁷ Zapisnik sa II sednice Ministarskog saveta održane 15. 1. 1929, Љ. Димић, Н. Жутић, Б. Исаиловић, *н. г.*, стр. 10.

kancelarijama ni u stanovima nije valjala“, pa je tako vetar stalno otvarao prozore i vrata na kancelarijama i stanovima. Kancelarije su, pisao je starešina suda, „formalne grobnice“ u kojima vlaga siže do dva metra visine, „žbuka otpada od vlage, čak se i cigle mrve te otpadaju kao brašno“. ²⁸ Ovakvo žalosno stanje, koje je služilo samo na sramotu državi, sudovima i celokupnoj administraciji, nije bilo karakteristično samo za Pisarovinu. Inspektor Ministarstva pravde je izveštavao da je zgrada Sudbenog stola u Varaždinu zapuštena i nečista, a „prozori prekriveni paučinom“ ²⁹, dok je zgrada suda u Velesu bila „sklona padu i mogla se srušiti svakog dana“. ³⁰ Teško stanje po sudskim pritvorima i oronulost sudskih zgrada su najbolje oslikavala učestala begstva osuđenika, koji su uspevali da naprave rupu na plafonu i tako pobegnu. ³¹ Neverovatna nestašica najneophodnijeg kancelarijskog materijala, nečistoća i neugrejanost prostorija, potpuna zapuštenost sudskog inventara, propadanje državnih sudskih zgrada, žalosno stanje u sudskim zatvorima, bile su samo najupadljivije posledice štednje koja je vršena pri odobravanju materijalnih rashoda, „štednje koja umesto da smanji samo sve više povećava potreba, mesto da sačuva i unapredi, upropaštava i ono što postoji“. ³² Odobreni krediti su do te mere bili nedovoljni da je novac po sudovima i sudskim zatvorima manjkao za najosnovnije stvari – orgev, rasvetu i ishranu pritvorenika. ³³ Nedostatak novca za zapošljavanje novih pisara kod Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu je doveo do toga da istražne sudije, čak i u krivičnim predmetima koji spadaju u nadležnost Državnog suda za zaštitu države, za delovođe uzimaju kažnjениke koji su prisustvovali saslušanjima i pisali zapisnike, ali ih nisu potpisivali. ³⁴ Najteže prilike su nesumljivo vladale po sudskim zatvorima gde su bili smešteni pritvorenici, kao i osuđenici na manje od godinu dana zatvora. Ćelije za smeštaj pritvorenika su bile prenatrane, slamarice i prekrivači stari, puni buva i poderani, pa je u jednom krevetu katkad spavalo i po tri-četiri osuđenika. ³⁵ Dešavalo se i da su ćelije vlažne, da zatvorenici nemaju dovoljno ćebadi, da su slabo obučeni ili obuveni. Posebno teška situacija je bila u Crnoj Gori, gde su pritvorenici i zatvorenici držani u „podrumima, provizornim, nesigurnim i gotovo uvek neograđenim starim vlažnim stračarama“. Sudski zatvorenici su preko dana, u većini slučajeva, bili ostavljeni sami sebi, da šetaju slobodno, „jer je i nečovečno držati ih u nezdravim i teskobnim izbama zatvorene i preko dana, a nemajući ograđeno dvorište ni čuvara,

²⁸ Br. 195. Prs. 1931. od 19. maja 1932, AJ-46/1933.

²⁹ Pov. br. 142 od 22. avgusta 1929, AJ-63-156/1929.

³⁰ Br. 8243 od 8. septembra 1932, AJ-63-189/1932.

³¹ V. br. 17. prs. 1932 od 18. februara 1932, AJ-63-259/1932.

³² Stanje u sudovima i sudskim zatvorima u Dalmaciji, Stol sedmorice B, AJ-63-268/1935.

³³ V. Br. 9941 P od 8. februara 1929, AJ-63-58/1929.

³⁴ AJ-63 (poverljiva arhiva) – 5 (k. 4).

³⁵ Izveštaj iz Čakovca od 20. decembra 1929, AJ-63-150/193; Su 335/14-3 od 12. jula 1933, AJ-63-107/1933. V. i Br. Su-80/1-1934. od 24. februara 1934, AJ-63-39/1934.

osuđeni su ostavljeni slobodni“. Više državno tužilaštvo u Podgorici je dalje izveštavalo ministra pravde da „sami osuđeni zdravstveno propadaju, jer sem suvog hleba za hranu ništa više ne dobijaju, stanuju u vlažnim i nezdravim prostorijama“, „zatvoreni po 10–15 u sobici od 8–12 kvadratnih metara ležeći većinom na golom patosu“. ³⁶ Finansijska oskudica u pravosuđu je bila do te mere dramatična da je iz Sarajeva decembra 1930. poslat telegram da će morati, ukoliko Ministarstvo ne odobri potrebna sredstva, sve pritvorenike i kažnjenike da puste na slobodu „jer nema novaca za njihovu hranu, a ne može se dopustiti da ljudi po zatvorima od gladi umiru“. Takođe, pisalo je u ovom telegramu, „treba obustaviti i svaki dalji sudski rad u kaznenim stvarima jer nema novca niti za svedoke i veštace niti za kaznene komisije“, te da će se „kod umorstva morati lješine bez obdukcije ukopati jer nema novca za komisije“. ³⁷ Pa ipak, vlasti koje su se upinjale da podignu ugled sudstva i sudija, nisu blagonaklono gledale na žalbe predsednika sudova koji se obraćali Ministarstvu pravde dramatičnim apelima. Predsednik Okružnog suda u Zagrebu je u više navrata pisao Ministarstvu finansija, tražeći da mu se odobre vanredni krediti da ne bi morao da isključi rasvetu i u sudskoj zgradi, budući da je u sudskom zatvoru ista već bila isključena, na šta mu je iz Ministarstva finansija saopšteno da su „ovi telegrami izazvali nepotreban alarm, izlišnu prepisku i prouzrokovali za državnu kasu izdatke“. ³⁸ Štaviše, iz Ministarstva pravde je predsedniku suda naređeno da povede računa da se „ovakvi i slični nemili slučajevi u buduće ne dogode“. ³⁹ Vlasti nisu uviđale da su ovakve situacije uticale na stvaranje veoma loše reputacije sudstva, Ministarstva pravde, režima ali i države u celini. Naime, kada je zbog nestašice novca pritvorenima i kažnjenicima Okružnog suda u Zagrebu ukinut pored osvetljenja i hleb, oni su se pobunili i počeli da lupaju, što je dovelo do skupljanja naroda na ulici „koji se uz proteste pridružio pobunjenicima, osuđujući Upravu i Ministarstvo pravde“. ⁴⁰

Još je u radnom programu vlade, kao jedan od ciljeva resora Ministarstva pravde, pored zakonodavnog rada, označena „revizija sudskog osoblja“. Ona je trebalo da se izvrši posle prikupljanja „najobjektivnijih podataka“ od apelacionih sudova i starešina prvostepenih sudova o „radu, sposobnosti, vrednoći i moralnim kvalitetima sudskog personala“. Ti podaci će, isticano je u radnom programu vlade, biti presudni za donošenje odluka koga treba ukloniti iz sudijskog zvanja, a koga po kazni premestiti u drugo mesto. ⁴¹ Vlasti su tražile da činovnik

³⁶ Ks. 2710/32 od 1. 10. 1932, AJ, 63-265/1935.

³⁷ AJ-63-45/1929.

³⁸ Br. 9774 od 3. decembra 1934, AJ – 63 – 192 / 1934.

³⁹ Br. 118 107 od 11. decembra 1934, AJ-63-192/1934.

⁴⁰ Br. 9774 od 3. decembra 1934, AJ-63-192/1934.

⁴¹ „Радни програм владе генерала г. Петра Живковића“, *Политика*, 22. 3. 1929. V. i Zapisnik sa VI sednice Ministarskog saveta Kraljevine SHS od 12. marta 1929, Љ. Димић, Н. Жутић, Б. Исаиловић, *н. г.*, стр. 40.

bude „na dostojnoj visini svoga poziva, te da svojim radom i držanjem ne daje ni najmanje povoda narodu da stiće sumnju u stabilnost države, i pravični i zakoniti rad njenih predstavnika i organa“.⁴² Novi režim je pokušao da se mnogo žesće obračuna sa korupcijom i neradom po sudovima od bilo kog prethodnog. Počelo se sa slanjem sudija u inspekciju lokalnih sudova i sudskog osoblja. Rezultati se, na osnovu postojećih izvora, mogu okarakterisati kao poražavajući. Mnogobrojni izveštaji, nastali kao rezultat inspekcijuskog obilaska sudova, pokazuju da se sudsko osoblje u provinciji nedostojno ponaša, malo vremena provodi u kancelariji, pijanči, kocka se i slično, predmeti se vuku godinama, često su nesređeni i nepropisno arhivirani, razbacani na na sve strane. Činovnici pri sudu nisu dovoljno pripremljeni za dužnost, pa i ono malo što rade ne obavljaju kako treba. Sudski poslovi su često zapušteni, a sudovi pretrpani starim nesvršenim predmetima.⁴³ Zapuštenost je, pokazivali su izveštaji, rezultat slabe organizacije, nedovoljne discipline osoblja, nepravilne podele poslova, čak i odsustva svake kontrole. Poslovi i rad u sudu se često ne shvataju kao dužnost, već kao namet – teret. U jednom izveštaju nastalom nakon obilaska sreskih sudova se kaže: „Radilo se ako se moralo, a ako se nije moralno, nije se ni radilo“.⁴⁴ Bilo je, stoga, i korisnog pročišćavanja sudova, uklanjanja nedovoljno kvalifikovanih ili moralnih ljudi. Iz sudova je uklanjano sudsko osoblje, pre svega sudije sklone kockanju, opijanju i zaduživanju. Takvi poroci su u malim sredinama narušavali ugled sudstva i pravosuđa u celini. Tako je Cvetko Fran, prezaduženi starešina Sreskog suda u Trebinju u narodu ismevan kao neobjektivan „jer će parnicu kod njega dobiti onaj kome je najviše dužan“. Zbog „njegovog velikog nepoznavanja zakona“ predmet poruge među sudijskim pripravnicima je bio i Anton Kacjan, starešina Sreskog suda u Novom Mestu koji je službovao „15 godina u Bosni i tamo sve zaboravio“.⁴⁵ Penzionisanja i premeštaji nisu obuhvatali samo politički nepodobne. Veliki župan Vranjske oblasti je, s pravom, zahtevao da se penzioniše predsednik suda u Gnjilanu, koji je „bolestan od tuberkuloze u poslednjem stadijumu. Stanuje u svojoj kancelariji gde je krevet stalno namešten i u kojoj sve vreme provodi, gde se i hrani jer

⁴² Pov. br 1055 od 9. juna 1931, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 9 (k. 9).

⁴³ U jednoj od predstavlki građana Kavadara upućenoj Petru Živkoviću, ministru pravde i banu Vardarske banovine, a za koju je posle provere dokazano da je istinita, protiv nerada i zloupotreba sudskog osoblja lokalnog suda je stajalo i ovo: „Sudije se u kafani i radnih dana po ceo dan i celu noć u novac kockaju sa svojim zvaničnicima... Dok sudije popodne taze novine, pozvani na saslušanje u hodniku dremaju, i najzad i oni odlaze kućama, pa se drugi put ponovo pozivaju... Neko pregazio dete na ulici, umro. Tužba u sudu 'izgubljena'... Suda ni suđenja nema... Predmeti se svršavaju samo onome ko podmiti“; Pov. br 1055 od 9. juna 1931, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 9 (k. 9).

⁴⁴ AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 26 (k. 26).

⁴⁵ Pov. br. 11 003 od 9. marta 1935, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22). V. i Stogo pov. br 29 od 3. maja 1929, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 5 (k. 4).

nigde ne izlazi... Sudi samo na porotnom suđenju, govori preko jednog od g. g. sudija jer je i glas izgubio“.⁴⁶

Da bi se popravile prilike u pojedinim sudovima Milan Srškić, ministar pravde, odlučio je da premesti u te sudove izvestan broj predsednika, sudija, sekretara i arhivskih činovnika prvostepenih sudova Srbije i Crne Gore.⁴⁷ Sa druge strane, smatrao je Srškić, interes pravosuđa zahteva da se iz sudova u Srbiji i Crnoj Gori ukloni izvestan broj predsednika, sudija i sudskih činovnika. Neki su uklanjani zbog toga što su „svojim vladanjem, nesposobnošću ili podmitljivošću, onemogućili za službu“, a drugi, pak, zato što nisu imali zakonsku kvalifikaciju. U Crnoj Gori je bilo sudija sa šest razreda gimnazije, sa učiteljskom školom ili nesvršenim pravima. Krajnje je vreme, isticao je Srškić, „da se i oni uklone, iako među njima ima valjanih i vrednih ljudi“. U slučajevima gde su disciplinske istrage bile moguće, gde je postojao materijal za disciplinska gonjenja pri razrešavanju dužnosti sudija i sudijskog osoblja, išlo se tim putem. Tamo gde nije bilo dovoljno formalnog materijala, a „nedostojnost ljudi je bila izvesna“, penzionisanje je izabrano kao jedini način. Tako je penzionisan 21 sudija.⁴⁸ Penzionisanja su i u drugim slučajevima krorišćena kao spasonosno rešenje. Na području Apelacionog suda u Sarajevu u toku 1934. i 1935. godine je otpušten svega jedan sudija iz službe, a penzionisano ih je 46, skoro četvrtina od ukupnog broja. Od toga su samo dvojica imali uslove za odlazak u penziju jer su navršili propisani broj godina službe, dok su ostali penzionisani protiv svoje volje i bez presude redovnih sudova ili disciplinske presude Kasacionog suda, kako je zakon predviđao, budući da su vlasti odlučile da im služba prestane jer su „nesposobni, za službu nepodobni ili to zahtevaju državni interesi“.⁴⁹

I pored iskrenih napora da se situacija u pravosuđu sredi, a iz sudova uklone nedovoljno kvalifikovane, neodgovorne i nedostojne sudije, vlasti su pre svega nastojale da iz sudova „sklone“ politički „nepodobne“ i „sumnjive“, najčešće bez bilo kakvih dokaza ili argumenata. Zanimljivo je pri tome da se pravna država i stabilan poredak ne mogu ni zamisliti bez postojanja nezavisnog i modernog sudstva, ali i garancija sudijske stalnosti, nepokretnosti i nezavisnosti. Sudije su doživljavane kao obični državni činovnici, a ne organi vlasti, što su zapravo bili.⁵⁰ Vlasti su ipak uviđale prestiž koje je sudijsko zvanje imalo. Sudije su, naime, bile najugledniji ljudi u malim varošima, pa je režim verovao

⁴⁶ Pov. br 254 od 17. marta 1929, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 5 – (k. 4).

⁴⁷ Pismo Milana Srškića Petru Živkoviću od 21. jula 1929, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 5 – (k. 4).

⁴⁸ Pismo Milana Srškića Petru Živkoviću od 2. avgusta 1929, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 5 – (k. 4).

⁴⁹ I. Lesić, *n. d.*, str. 23. V. i *Sudačka nezavisnost u Hrvatskoj za vrijeme diktature*, Zagreb 1937, str. 4–5.

⁵⁰ O ovome više v. Стојан Јовановић, „За корените реформе нашег правосудја“, *Правосудје*, јануар 1937, стр. 54.

da bi politički podobne sudije za sobom mogle da povuku i dobar deo stanovništva tih mesta, pogotovo u Hrvatskoj. Od sudija i državnih činovnika uopšte se tražilo, i očekivalo, „da posvećeno rade na učvršćivanju sokolstva u narodu, da šire nacionalnu i državnu ideju i svojim primerom vaspitavaju, to jest da iskreno i predano budu vazda u službi jugoslovenske misli, državnog uređenja i današnjeg poretka“.⁵¹

Sve pritužbe na rad sudija i sudskog osoblja, bilo stručne, moralne ili političke, kao i razne dostave, ali ne anonimne koje kao neumesne nisu razmatrane, bile su podrobno proveravane, a „sumnjive“ sudije pažljivo nadzirane i denuncirane, najčešće od sreskih načelnika. Anonimne prijave protiv sudija su uglavnom bile tendenciozne prirode. Razne „patriote“, „nacionalisti“, „prijatelji“ i „Jugosloveni“, kako su sebe uglavnom nazivali potpisnici ovakvih dostava, izveštavali su vlasti o ruspunom životu sudija, pijančenju, kockanju. Pisanje lažnih denuncijacija, potpisanih ili ne, do te mere je bilo rasprostranjeno da se predsednik Apelacionog suda u Novom Sadu obratio Ministarstvu pravde zahtevajući da se oklevetanim sudijama „dade puna zaštita i zadovoljština“ i da im se izdavanjem originalne prijave omogući da krivičnim putem zatraže zadovoljenje za „nanesene uvrede i klevete“. Štaviše, lažne dostave su bile korišćene i kao sredstvo internih „obračuna“ u pravosuđu, budući da su ih često podnosili advokati.⁵² Dešavalo se ipak da potpisnici neistinitih prijava protiv rada sudija budu pozvani na odgovornost, kao u slučaju Gligorija Hiljadnikovića iz Štipa, koji se kralju požalio na isledne vlasti i osoblje Prvostepenog suda u Štipu.⁵³

Iako je sudstvo potpadalo pod neposredni nadzor Ministarstva pravde bilo je slučajeva da su banske uprave, poput one u Sarajevu, tražile od predsednika sudova da ispituju koji činovnik pripada kojoj političkoj stranci, da li je odan jedinstvu države, sadašnjem političkom režimu i slično, mešajući se tako u kompetencije Ministarstva, koje je i samo prilikom postavljanja u sudijsku struku ispitivalo i ocenjivalo da li su kandidati u svakom pogledu, pa i u onom političkom „dostojni“ državne službe i sudijskog zvanja. Na taj način je faktički bio podvrgnut dodatnoj kontroli i rad samog Ministarstva pravde.⁵⁴ Sudije su olako proglašavane „separatistima“, „anacionalnim“ i „antidržavnim“. Starešina sreskog suda u Pisarovini Juraj Ročić je bio predložen za premeštaj u kraj „gde je orijentacija življa zdrava, jugoslovenska, državotvorna“ jer je prisustvovao razgovoru u kome je, pred sreskim načelnikom, sudski pripravnik Marko Vučić rekao da je „danas gore nego pre“, na šta Ročić nije ništa prigovorio. Vlasti su

⁵¹ „Значајна седница Министарског савета. Претрес опште политичке ситуације. Подвлачење југословенске националне и државне политике“, *Политика*, 5. 7. 1930.

⁵² Пов. 41 / 1931. од 7. маја 1931, АЈ-63 (поверљива архива) – 8 (к. 9).

⁵³ Бр. 16873 од 22. новембра 1932, АЈ-74-114-172.

⁵⁴ АЈ-63 (поверљива архива) – 7 (к. 6).

iz ovog izvukle zaključak da je sudija Ročić „svojim postupcima pokazao, da je separatistička zastranjenost kod njega nadvladala njegovu svest i njegov, ne samo činovnički već i građanski moral“,⁵⁵ pa je premešten u Gospić za podređenog sudiju, dok je Marko Vučić otpušten iz službe.⁵⁶ Sudije nisu imale pravo na sopstvenu privatnost, a njihovo ponašanje je bilo pod stalnim diskretnim nadzorom lokalnih vlasti, uvek pripravnih da svaku, pa i najmanju „pogrešku“ ili ispad prijave Ministarstvu pravde. Čini se da motivi za denuncijacije vlastima nikada nisu nedostajali. Tako se u fondu Ministarstva pravde čuva na stotine prijave protiv „neispravnih“ sudija u kojima se može pročitati: „nije član ni sokolskog društva, ni Jadranske straže, ni ostalih nacionalnih društava“, „druži se samo sa separatistima, te izbegava društvo ostalih dobrih patriota“, „nije sudelovao u povorci prilikom svečane proslave desetogodišnjice rođenja NJ. V. Prestolonaslednika“,⁵⁷ „ne pohađa nikakve priredbe nacionalnih društava“,⁵⁸ „nije za današnju vladu glasovao“,⁵⁹ „naginje jako frankovcima i mrzi sve što je nacionalno“,⁶⁰ „žena mu je iz poznate švercerske porodice, njen brat je osuđen kao komunista, a sestra udata za sekretara italijanskog konzulata u Šibeniku“,⁶¹ „ispoljava u raznim prilikama ideje protivne državnom i narodnom jedinstvu“,⁶² „rado kritikuje i malo je sa čime zadovoljan“,⁶³ „nepokazuje ni najmanje volje za nacionalan rad“,⁶⁴ „školu je svršio u Carigradu i potpuno je odgojen u turskom duhu“,⁶⁵ „zbog svog bugarskog vaspitanja i veza sa rođenim bratom koji živi u

⁵⁵ Strogo pov. 10 od 21. februara 1930, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 6 (k. 5).

⁵⁶ Strogo pov. br. 102 od 14. marta 1930, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 6 (k. 5).

⁵⁷ Prijava protiv Janković Vjekoslava, starešine suda u Pregradi. Pov. br. 39181 od 26. septembra 1933, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22).

⁵⁸ Prijava protiv Janković Vjekoslava. Pov. br. 52 389 od 3. januara 1934, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22).

⁵⁹ Prijava protiv Ive Matijasa, sudije u Preku. Pov. br. 30544 od 25. jula 1933, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 24 (k. 24).

⁶⁰ Prijava protiv Ive Matijasa, sudije u Preku. Nezavedeno od 14. novembra 1933, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 24 (k. 24). Proleća 1935. premešten u Tuzlu. V. Pov. br. 631 od 18. aprila 1935, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22).

⁶¹ Prijava protiv Zvonimira Čaleta, zamenika starešine suda u Preku. Nezavedeno od 14. novembra 1933, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 24 (k. 24). Čaleta je godinu dana kasnije premešten u Kragujevac. V. AJ-63 (poverljiva arhiva) – 17 (k. 17).

⁶² Prijava protiv Grubešnik Frana, sudskog pristava u Kočevju. Pov. br. 11003 od 9. marta 1935, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22). Otpušten iz službe. V. Pov. br. 631 od 18. aprila 1935, isto.

⁶³ Prijava protiv Zdenka Hrdličke, starešine Sreskog suda u Trogiru. Pov. br. 11003 od 9. marta 1935, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22).

⁶⁴ Prijava protiv Sigoreo Dušana i Kreše Lukasa, sudija u Sreskom sudu u Skradinu. Pov. br. 11003 od 9. marta 1935, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22). Premešteni u Kistanje, odnosno Požarevac. V. Pov. br. 631 od 18. aprila 1935, isto.

⁶⁵ Prijava protiv Muhameda Krivošića, sudije sreskog suda u Tomislavgradu, isto.

⁶⁶ Prijava protiv Andona Glavinčevića, sudije Okružnog suda u Bitolju. Strogo pov. 29 od 3. maja 1929, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 5 (k. 4).

Bugarskoj, ma da inače korektan nije nacionalno čist“,⁶⁶ „bivši austrijski sudija u okupiranoj Srbiji, poreklom Talijan, a po osećanjima Mađar, najljući neprijatelj svega što je srpsko“, „svoj stan je dekorisao kipom cara Franje I Vilima, a od naših velikana nema ni traga u svojoj kući“,⁶⁷ „za vreme velike narodne žalosti za kraljem bio je potpuno indiferentan i hladan“,⁶⁸ „njegova sestra Tona obavlja dužnost sekretarice kod dr. Mačeka“, „klerikalac“, „oženjen ćerkom poznatog špijuna austrijskog i docnije italijanskog“,⁶⁹ „politički se sada ne istične, no poznato je da nije sklon današnjem političkom poretku“,⁷⁰ „veliki protivnik današnjeg stanja, samo to kao državni činovnik javno ne manifestira“⁷¹ i slično. Pojedini premeštaji su otvoreno obrazlagani političkim motivima. Dobroslav Pekota, sudija Sreskog suda u Pančevu, okarakterisan je kao „otvoreni neprijatelj današnjeg političkog stanja u zemlji“ jer je „u intimnim odnosima i prijateljskim vezama sa dr Dudom Boškovićem“, „pre hapšenja Mačeka je odlazio za Zagreb gde se sa njim sastajao“, a „pokušao je nekoliko puta da se sastane sa Svetozarom Pribičevićem u Državnoj bolnici“. Pekota je premešten u Čakovec, a odluka o premeštaju mu nije saopštena lično, već je za nju saznao iz *Politike*.⁷² Ove prijave je načešće Ministarstvu pravde dostavljalo Odeljenje za državnu zaštitu MUP-a koje ih je dobijalo od sreskih načelnika, predstojništva žandarmerije ili policije ili već drugih „poverljivih lica“ iz redova građanstva. Bilo je mnogo onih koji su iz „patriotskih“ i „viših državnih razloga i interesa“ u pismenoj dostavi Odeljenju za državnu zaštitu prepričavali svoje privatne razgovore sa nekim od sudija.⁷³ Pod prismotrom su naročito bile sudije iz tzv. „prečanskih krajeva“, za koje se insistiralo da se što pre premeste „u nacionalno ispravan“ kraj, obično u južnoj Srbiji ili Šumadiji, „gde ne bi mogli razorno delovati na okolinu“. Upada u oči da je otpuštanja „antidržavnih sudija“ bilo vrlo malo. I pored svega, vlasti čak nisu bile ni preterano revnosne u premeštanju sudija. Nekada je pisano po više prijave protiv nepodobnih, a na premeštaje se čekalo i po čitave dve godine.⁷⁴ Štaviše, bilo je i posve nerazumnih premeštaja, iz zabutih

⁶⁷ Prijava protiv Karla Zozola, starešine sreskog suda u Krnjaku. Pov. br. 1224 od 29. avgusta 1930, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 7 (k. 6).

⁶⁸ Prijava protiv Zvonimira Čaleta, nezavedeno od 8. novembra 1934, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 17 (k. 17).

⁶⁹ Prijava protiv Ivana Šimetine, starešine Sreskog suda u Drnišu. Nezavedeno, bez datuma, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22). Premešten u Požarevac. V. Pov. br. 631 od 18. aprila 1935, isto.

⁷⁰ Prijava protiv Aleksandra Štajnera, sudije Okružnog suda u Bjelovaru. Pov. br. 14713 od 19. aprila 1934, AJ-63-18/1934.

⁷¹ Prijava protiv Ante Topalovića, sudije Okružnog suda u Osijeku. Pov. 6137 od 19. februara 1934, AJ- 63-18/1934.

⁷² Pov. br 785 od 7. marta 1930, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 6 (k. 5). Inače, izbor Čakovca kao novog mesta službovanja Pekote je bio krajnje neobičan, budući da je on bio poslanički kandidat HSS-a, a takvi su obično premeštani u „nacionalno ispravnu“ Šumadiju ili na jug Srbije.

⁷³ V. Pov. br. 44346 od 9. januara 1931, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 8 (k. 9).

⁷⁴ V. slučaj Ive Matijasa. AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k. 22) i AJ-63 (poverljiva arhiva) – 24 (k. 24).

mesta u Savskoj banovini u gradove poput Požarevca ili Kragujevca koji su, umesto da budu kazne, pre mogli biti smatrani nagradom.

Interesantno je da su značajnu ulogu u premeštajima imali i viši državni i nacionalni razlozi. Ministar Ljotić je tako verovao da je „sudije, kao i ostale činovnike, potrebno mešati, omogućiti im da na licu mesta upoznaju prilike i ljude o kojima, možda, imaju sasvim pogrešno mišljenje“ jer je to jedini način da se izgradi „potpuno jedinstvo“. Zgodan izgovor za sprovođenje ovakve ideje je nađen u činjenici da su u Srbiji ustanovljeni novi sudovi, novi zakoni i postupci, pa su sudije sa drugih teritorija, pa i one „državno ispravne“, slate u Srbiju „kako bi poslužili baš po ovim novim sudovima, pošto su već radili po postupcima bliskim ovima koji se sada uvode“.⁷⁵

Vlasti su tako pokušavale nemoguće – da upravljaju životima, osećanjima, političkim uverenjima i stavovima sudija. Boža Maksimović, ministar pravde, za skupštinskom govornicom je izjavio da se „od činovništva svih resora, a od činovnika Ministarstva pravde naročito, kao predstavnika pravosuđa, očekuje da budu uvek i vazda budni čuvari državne misli“.⁷⁶ Smatralo se da treba više i češće premeštati sudije, „jer ima slučajeva gde jedan sudija sedi po dest godina i više u istom mestu, i na taj način, hoće neće postane pristrasan i neobjektivan“.⁷⁷ Prava na privatnost nije bilo, pa su sudije morale biti i vatreni zagovornici i agitatori novog političkog kursa. Bilo je naravno onih koji se sa režimom nisu slagali, ali svoje nezadovoljstvo nisu javno manifestovali. Ipak, ni takav, posve intiman stav protiv novog stanja nije tolerisan. Od sudija se očekivalo da bezrezervno podržavaju vladu, postanu članovi JRSD-a, aktivno deluju u radu sokolskog i svih ostalih patriotskih i nacionalnih udruženja. U nadziranju sudija, vlasti su se gubile u trivijalnostima. Vodio se računa ne samo o političkoj ispravnosti sudija i užih članova njihovih porodica već i o ponašanju i političkim uverenjima njihovih tastova, zetova i svastika. Novi politički kurs je poistovećen sa državom, pa je svako ko je bio protiv režima olako etiketiran kao „separatista“ i „antidržavni element“. Dešavalo se tako da su sudije, nekada i sami instrumenti represije, kao esnafska grupa, bile mnogo više izložene nadziranju i represiji od bilo koje druge grupe. Treba ipak imati u vidu da se, u svakoj državi, od sudija, kao uglednih i istaknutih organa vlasti, očekivalo da budu prodržavno i nacionalno raspoloženi. Nema, ipak, sumnje da su neki od premeštaja tzv. „anacionalnih“ sudija u doba diktature činjeni sa razlogom. Zabrinjava, međutim, činjenica kako su olako, i sa kakvim kvalifikacijama, podnošene tužbe protiv sudija

⁷⁵ Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, Strogo pov. br. 23 od 23. aprila 1931, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 8 (k. 9).

⁷⁶ XX redovni sastanak Narodne skupštine od 5. marta 1932, Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1932, str. 181.

⁷⁷ AJ-63-147/1934.

Ministarstvu pravde. Sve te prijave nepogrešivo svedoče o mentalitetu, naravi-
ma ali i niskom kulturnom i obrazovnom nivou lokalnih vlasti i raznih „pover-
ljivih“ i „nacionalnih“ ljudi na koje se režim oslanjao.

Vlasti su katkad davale sebi za pravo da se na najgrublji način mešaju u
rad sudova i presude sudija, ocenjujući pri tome da kod znatnog broja sudija
„nema zdrave državne koncepcije, ljubavi prema državi i osećaja odgovornosti“.
Pred Okružnim sudom u Sarajevu je marta 1930. vođen proces protiv Seida
Borovca i drugova optuženih po Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u
državi. Iako su članovi sudskog veća važili „kao ozbiljni i potpuno pouzdani i
odani interesima službe i države“, policijske vlasti su ocenile da se predsednik
sudskog veća Badnjević na pretresu „vlada nedostojno“, negodujući jer je odbrana
predložila 40 svedoka. Neki od njih je trebalo da potvrde da su optuženi
komunisti batinani u policiji, „što bi izgledalo kao da se vodi proces protiv poli-
cije, a ne komunisti“.⁷⁸ Policijske vlasti su procenile i da je držanje zastupnika državnog
tužioca „bilo pasivno“, pa je zatražila njegovu zamenu, što je i učinjeno. Štaviše,
upravnik sarajevske policije je insistirao da se sudija Badnjević sa ovog suđenja
ukloni i otpusti iz državne službe, istovremeno predlažući sastav „poželjnog“
sudskog veća.⁷⁹ Predsednik suda u Sarajevu se saglasio sa predlogom da se
Badnjević penzionise čim se ukaže prilika, ali je istovremeno upozorio da zahtev
upravnika sarajevske policije u kojem on imenuje sastav sudskog veća „prelazi
njegov delokrug“ i tražio da se „sud uzme u zaštitu od nekvalificiranih napada-
ja i insinucija od strane policijske uprave“.⁸⁰

Na dosuđivanje blagih kazni otuženima za dela kažnjiva po Zakonu o
zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi je gledano sa najvećim podozrenjem.
Banska uprava Vrbaske banovine se, tako, žalila ministru pravde Dimitriju Ljo-
tiću da pojedini sudovi, a naročito Okružni sud u Banja Luci, „neverovatno
sporo, nemarno i čudno“ rešavaju predmete političkih delikata.⁸¹ Na sličan način
izveštavao je i ban Savske banovine o radu Okružnog suda u Bjelovaru, ističući
da „separatisti i oni koji vode protudržavnu akciju imaju kod ovog suda ne samo
veza već i zaštitu, verovatno je po tome što kod tog suda nije do danas ni jedan
politički krivac pronađen krivim“.⁸² Ministar Ljotić je ipak istakao da je ne-
moćan da zbog blagih presuda preduzme bilo šta protiv sudija koji su ih izrekli,
jer su oni slobodni da tumače zakon prema svojoj savesti.⁸³ Ministar unutrašnjih

⁷⁸ Broj 6/30 od 12. 3. 1930, AJ, 63-130/1930.

⁷⁹ Pov. D. Z. br. 974/1930. od 10. 3. 1930, AJ, 63-130/1930.

⁸⁰ Nezavedeno od 13. 3. 1930, AJ, 63-130/1930.

⁸¹ Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, Strogo pov. br. 23 od 23. aprila 1931, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 8 (k. 9).

⁸² Strogo pov. br. 61 od 29. juna 1934, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 17 (k. 17).

⁸³ Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, Strogo pov. br. 23 od 23. aprila 1931, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 8 (k. 9).

poslova Živojin Lazić je u dopisu Boži Maksimoviću, ministru pravde, protestovao zbog suđenja jednoj manjoj ustaškoj grupi pred Okružnim sudom u Bjelovaru, ističući da je „država dužna da se brani od izdajnika i veleizdajnika pa makar i hitlerovskim sredstvima“, te da neće biti nikakvo čudo „da ovi i sada budu pušteni ili minimalnom kaznom kažnjeni“.⁸⁴ Pa ipak, vlasti nisu mogle ni na koji način da utiču na donošenje presuda, već su samo konstatovale da je „bjelovarski okružni sud krcat sudijama čije je nacionalno i političko ubjeđenje protivno današnjem poretku u državi“⁸⁵ i da traže premeštaj trojice nepodobnih sudija, sa kojim se zasigurno otežalo do polovine avgusta 1934, dok za kasniji period nema raspoloživih izvora.⁸⁶

Dela protiv opstanka države i njenog uređenja	Ukupan broj	Pravoslavni	Katolici	Muslimani	Ostali
1929.	242	28	198	9	7
1930.	473	171	250	27	25
1931.	387	119	234	20	14
1932.	420	104	282	16	16
1933.	661	133	438	27	17
1934.	667	128	505	22	12
1935.	506	120	322	34	20

*Podaci okružnih i prvostepenih sudova. Do 1933. godine bez podataka prvostepenih sudova za grad Beograd i okrug beogradski koji nisu dostavljeni Državnoj statistici.*⁸⁷

Ako se navedeni podaci uporede sa brojem osuđenih za isti delikt u periodu od 1924. godine do prelaska na šestojanuarski režim, uočljiv je značajan rast. Naime, u drugoj polovini dvadesetih godina broj osuđenih za delo protiv opstanka države i njenog uređenja nikada nije prešao 200. Tako je u 1924. za ovo zločinstvo osuđeno 88 lica, 1925. osuđeno 103 lica, 1926. ovakvih osoba je 136, 1927. godine 199 i 1928. ukupno 183 lica.⁸⁸ Ipak, treba imati na umu da do naglog povećanja broja tzv. antidržavnih delikata u doba šestojanuarskog režima nije došlo samo zbog strogosti režima i njegove jasno izražene volje da se obračuna sa svim protivnicima novog političkog kursa već i zbog bitno promenjenih unutrašnjopolitičkih okolnosti, smanjene opšte bezbednosti usled raznih diverzija i pokušaja diverzija na organe vlasti, državne objekte i saobraćajne komunikacije koje su sprovodile ustaše i pripadnici VMRO-a. Stoga se i poja-

⁸⁴ Pov. br. 28863 od 18. jula 1934, AJ-63-18/1934.

⁸⁵ Pov. 13065 od 7. aprila 1934, AJ-63-18/1934.

⁸⁶ V. Pov. br. 13065 od 7. aprila 1934 i pov. br. od 14713 i 14714 od 19. aprila 1934, AJ-63-18/1934.

⁸⁷ V. Statistički godišnjaci 1929–1935, Beograd 1930–1936.

⁸⁸ *Statistički godišnjak za 1933*, Beograd 1934, str. 406.

čanom aktivnošću ove dve grupe, neprijateljski nastrojene ne protiv režima već protiv države u celini, može objasniti nagli porast broja osuđenih lica koja su odgovarala za dela protiv opstanka države i njenog poretka, a koji je naročito izražen u periodu 1933–1935. godine.

Najteže izrečene kazne	Smrtna osuda (broj osuđenih lica)	Većita robija	10–20 godina robije	5–10 godina robije	Do 5 godina robije
1929.	-----	-----	-----	6	21
1930.	-----	-----	12	46	167
1931.	7	1	12	17	99
1932.	2	-----	2	8	69
1933.	3	5	23	31	161
1934.	10	8	15	24	150
1935.	1	4	18	19	62

Podaci okružnih i prvostepenih sudova. Do 1933. godine bez podataka prvostepenih sudova za grad Beograd i okrug beogradski koji nisu dostavljeni Državnoj statistici.⁸⁹

Na osnovu prezentovanih statističkih podataka lako je uočljivo da je najveći broj lica osuđivan na relativno male kazne robije, dakle na kazne od godinu do pet godina, a da kazne ni izdaleka nisu bile do te mere drakonske kako je to godinama predstavljano u ideološki obojenim istorijskim delima. Ipak, treba imati u vidu da je po krivičnim delima koje su vlasti kvalifikovale kao najteže sudio Državni sud za zaštitu države, o čijem radu u statističkim godišnjacima nema podataka.

Državni sud za zaštitu države

Jedno od sredstava režima za borbu protiv političkih neistomišljenika je bilo ustanovljavanje Državnog suda za zaštitu države januara 1929. Zakonom je propisano da se sud osniva pri Kasacionom sudu u Beogradu, te da je nadležan za izviđanje, raspravljane i suđenje političkih delikata iz glave IX Krivičnog zakonika Kraljevine Srbije i delima iz pojedinih članova Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. Pred sudom su odgovarali i oni državljani Kraljevine koji su delikte koji su spadali u nadležnost ovog suda „u inostranstvu počinili“. Članove Državnog suda i njihove zamenike je, iz redova sudija, imenovao kralj na predlog ministra pravde.⁹⁰ Sve presude Državnog suda su

⁸⁹ V. *Statistički godišnjaci 1929–1935*, Beograd 1930–1936.

⁹⁰ O prvom sastavu Državnog suda v. „Sastav Državnog suda za zaštitu države“, *Politika*, 19. 1. 1929.

donošene u većima od sedam sudija. Kod ovog suda je postavljen i državni tužilac, u čiju je nadležnost spadalo pokretanje izviđaja, istraga i pokretanje opuznica protiv lica osumnjičenih za kakav antidržavni rad, kao i njihovo zastupanje na glavnom pretresu. Državni tužilac je dobio pravo da vođenje izviđaja ustupi državnom tužiocu ili sudu koji bi za to inače bio nadležan. Ovo je naročito činjeno u predmetima uvrede kralja i kraljevskog doma koji su, iako je trebalo da budu razmatrani pred Državnim sudom, po pravilu, osim u najtežim slučajevima, ustupani lokalnim sudovima. Državni sud je zapravo postao najviši sud u Kraljevini, budući da protiv donetih presuda nije bilo pravnog leka, odnosno nije bilo moguće uložiti žalbu. Zakon o Državnom sudu je propisao i da odredbe Kaznenog zakonika i krivičnih postupaka, ukoliko su protivne ovom zakonu, prestaju da važe.⁹¹ Ministar pravde Milan Srškić je posebnom uredbom propisao da je Državni sud samostalni sud, a ne odeljenje Kasacionog suda pri kome je ustanovljen, kao i da najstariji sudija ovog suda vrši dužnost predsednika suda. Kasacioni sud u Beogradu je ustupio novoosnovanom sudu potrebne prostorije, nameštaj i kancelarijski pribor, a Prvostepeni sud za okrug beogradski je primao i držao pritvorenike optužene pred Državnim sudom. Zakon je imao i retroaktivnu snagu jer je propisano da njegove odredbe vrede „i za krivična dela počinjena pre njegovog stupanja na snagu, ako o tom delu još nije izrečena presuda po sudu prve instancije“.⁹² Britanski poslanik u Beogradu je težnje novog zakona o Državnom sudu okarakterisao kao „izrazito reakcionarne“.⁹³ U vreme šestojanuarskog režima su doneta još dva zakona o Državnom sudu za zaštitu države u kojima su, uglavnom, ponovljene sve najvažnije odredbe prvog zakona.⁹⁴ Zakon iz novembra 1930. je detaljno, pored organizacije samog suda, regulisao i sam sudski postupak. Državni sud za zaštitu države i Državno tužilaštvo su po ovom zakonu bila samostalna nadležstva. Sve presude koje je dotada donosilo veće od sedam sudija, propisivao je novi zakon, izričaće sudsko veće sastavljeno od pet sudija. Zakonodavac, verovatno poučen negativnim iskustvom sa prvog procesa Mačeku, aprila 1930, kada se više od 100 advokata sa čitave teritorije Kraljevine prijavilo da ga brani, što je predstavljalo i svojevrsnu političku demonstraciju, u novom zakonu je propisao da „okrivljenik može imati samo jednog branioca“. Optuženi je mogao, po ovom zakonu, i pre

⁹¹ Zakon o Državnom sudu za zaštitu države, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 9, 11. 1. 1929.

⁹² Uredba za izvršenje Zakona o Državnom sudu za zaštitu države, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 13, 17. 1. 1929. Zahvaljujući ovoj odredbi bilo je moguće na prvom procesu suditi Gabrijelu Šmitu za delo počinjeno 1. decembra 1928, dakle pre zavođenja šestojanuarskog režima i osnivanja Državnog suda za zaštitu države.

⁹³ Godišnji izveštaj britanskog poslanstva za 1930, Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, t. I, Zagreb 1986, str. 671.

⁹⁴ V. Zakon o Državnom sudu za zaštitu države, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 307, 31. 12. 1929. i Zakon o Državnom sudu za zaštitu države, isto, br. 254, 5. 11. 1930.

i posle predate optužnice sa svojim braniocem opštiti samo u prisustvu istražnog sudije, a posle otvaranja glavnog pretresa tek onda kada se ispituju svi optuženici. Predsedavajući sudskog veća je i tom prilikom zadržavao diskreciono pravo da, prema svom nahođenju, odredi nekog člana veća da tome prisustvuje.⁹⁵ Maček u svojim uspomenu navodi da je, iako je po okončanju istrage optuženik, po zakonu, mogao nasamo razgovarati sa svojim advokatom, u proleće 1930, dakle u vreme prvog suđenja vođi HSS-a, ovaj propis promenjen, pa je okrivljeniku bilo nemoguće da u četiri oka razgovara sa braniocem. Ovaj propis, koji su jugoslovenski pravници nazvali Lex Maček, bio je direktno uperen protiv njega smatra vođa HSS-a.⁹⁶ Vlasti su i u suđenjima pred Državnim sudom insistirale na brzom okončanju istrage i izricanju presude, ističući da „svako odugovlačenje ove vrste nanosi štetu snazi i autoritetu države, kao i načelu zakonitosti“ i naređujući da je potrebno „sa najvećom odlučnošću i strogošću ubrzati krivični postupak u ovim stvarima i sprečiti ma i najmanje nepotrebno odugovlačenje“.⁹⁷ Ukoliko okrivljeno lice ne bi moglo sebi da obezbedi odbranu, država je pozivala advokate da po zvaničnoj dužnosti, dakle besplatno, pruže optuženima pravnu zaštitu. U mnogim slučajevima advokati su odbijali da se prihvate ovog posla, obično se izgovarajući prezauzetošću ili pak lošim zdravstvenim stanjem. I sama država je pokazivala izvesnu dozu neozbiljnosti, pa se dešavalo da advokati, uz poziv da brane nekog okrivljenika, uopšte ne dobiju optužnicu po kojoj je terećen. Ova pojava je do te mere uzela maha, te se Advokatska komora u Beogradu žalila ministru pravde da se advokatima koje određuje Državni sud da po zvaničnoj dužnosti brane optužena lica gotovo po pravilu nikada ni ne predaje optužnica. Ovo je odbranu činilo nemogućom, a advokati su morali da idu u Istražni zatvor na Adi Ciganliji kako bi od svojih štićenika došli do optužnice. Događalo se mnogo puta da ni optuženi ne sačuvaju optužnicu, pa su advokati bili prinuđeni da istu prepisuju u sudu.⁹⁸ Nisu samo branioci po zvaničnoj dužnosti imali problema sa pripremanjem odbrane. Na godišnjim skupštinama Advokatske komore Beograda 1932. i 1933, advokati, pre svih Ivan Ribar, Vojislav Vujanac, Radoje Vukčević i Rajko Đermanović, žestoko su napadali postupak kod Državnog suda za zaštitu države jer optuženi nisu imali pravo na branioca sve dok državni tužilac ne bi podneo optužbu.⁹⁹ I dok su advokati ukazivali na brojne neregularnosti koje su pratile istragu i suđenja političkim krivcima, policijske vlasti su se, pak, osvrćući se na jedan

⁹⁵ Zakon o Državnom sudu za zaštitu države, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 254, 5. 11. 1930.

⁹⁶ V. Maček, *In the Struggle for Freedom*, New York 1958, str. 129.

⁹⁷ Pov. br. 2345 od januara 1935 (bez datuma), AJ-63 (poverljiva arhiva) – 22 (k 22).

⁹⁸ Predstavka Komore, odnosno reda advokata pri Državnom sudu za zaštitu države od 22. septembra 1934, *Branich*, oktobar 1934, str. 557.

⁹⁹ Pov. br. 45179 od 30. oktobra 1933, AJ-63 (poverljiva arhiva) – 16 (k. 16).

proces komunistima, obraćale Ministarstvu pravde tvrdeći da branioци posvećuju najveću pažnju policijskoj istrazi „nastojeći svim silama da dokazu kako je policija u Zagrebu po metodi pakovala krivice, iznuđivala priznaja batinama“ i slično. Ovakvim napadima se, pisalo je dalje u ovom izveštaju, „ubija ugled policijskih vlasti, vera u valjanost samih sudova, njihovu nepristrasnost, pa i same države kao organizacije, zatim vređa osećaj pravičnosti širih slojeva i na posredan način širi komunistička propaganda“. Ministarstvo pravde, tražile su policijske vlasti, sa ovim činjenicama treba da upozna Državni sud ne bi li se ubuduće policija zaštitila od ovakvih „neosnovanih nasrtaja“ branilaca na pretresima.¹⁰⁰

Državni sud je bio privremeno smešten u prostorije Kasacionog suda, dok nisu spremljene nove prostorije na gornjem spratu stare zgrade Ministarstva finansija, gde se sud uselio polovinom marta 1929.¹⁰¹ Nameštaj je nabavljen iz Narodne skupštine, pošto je njena imovina likvidirana. Suđenjima je moglo prisustvovati ukupno 100 ljudi koji su morali imati ulaznice koje je potpisao predsednik suda. Svedoci na pretresima u Državnom sudu su bili u obavezi da na iste dođu, a država im je nadoknađivala cenu povratne železničke karte. Za svedoke koju su odbijali da se pojave na pretresu je naređivano prisilno dovođenje. Ukoliko bi se, pak, desilo da rasprava bude odložena zbog nedolaska svedoka, na njegov teret su padali troškovi odlaganja pretresa.¹⁰² Pred Državnim sudom optužene su najčešće branili Bora Prodanović, Ivan Ribar, Dragoljub Jovanović, Milan Kostić, Sekula Drljević i drugi, koji nisu odbijali ni kliјente optužene za komnunistizam.¹⁰³ U početku su lica osuđena pred Državnim sudom na kaznu zatvora upućivana u Požarevac, a lica osuđena na robiju u Sremsku Mitrovicu,¹⁰⁴ da bi kasnije robijaše slali i u Lepoglavu i Maribor.

Kako je sala za suđenje bila gotova u aprilu, prvi pretres pred Državnim sudom je održan krajem tog meseca. Sudilo se Gabrijelu Šmitu, optuženom da je 1. decembra 1929. godine prilikom demonstracija u Zagrebu pucao na redarstvenu stražu, kada je jedno lice poginulo, a tri su ranjena.¹⁰⁵ Budući da na osnovu rezultata glavnog pretresa nije moglo biti utvrđeno da je Šmit pucao na policijske organe u nameri da ih ubije, sud se oglasio nenadležnim za izricanje presude i predmet uputio na redovan postupak Sudbenom stolu u Zagrebu,¹⁰⁶

¹⁰⁰ AJ, 135 (Državni sud za zaštitu države) – 84/30.

¹⁰¹ V. i AJ, 63-50/1929.

¹⁰² AJ, 135-11.

¹⁰³ Д. Јовановић, *Политичке успомене*, т. 3, Београд 1997, стр. 37. О овоме в. I. Ribar, *Iz moje političke suradnje*, Zagreb 1965, str. 257.

¹⁰⁴ AJ, 135-17-1349/29.

¹⁰⁵ „Први претрес у Државном суду“, *Политика*, 19. април 1929.

¹⁰⁶ „Пресуда по кривици Габријела Шмита“, *Политика*, 1. мај 1929.

koji je u junu, u nedostatku čvrstih dokaza, Šmita proglasio nevinim.¹⁰⁷ Pred Sudom za zaštitu države je do 1932. suđeno uglavnom komunistima,¹⁰⁸ da bi od tzv. Ličkog ustanka naglo porastao broj suđenja pripadnicima ustaša optuženim za razne terorističke napade, uglavnom na vozove, javna nadleštva, ili pak za ubistva i pokušaje ubistava državnih zvaničnika.¹⁰⁹ Dok je strah od širenja komunizma u Kraljevini bio uglavnom neosnovan, i gotovo paranoičan, ako se ima u vidu stvarna snaga partije, posebno u doba diktature, ustaše su predstavljale stvarnu pretnju. Ustaška organizacija, uz pomoć Italije, Mađarske i VMRO-a, napadima na birane ciljeve, koji su uglavnom predstavljali simbole državne vlasti, unosila je zebnju, nesigurnost i stvarala strah kod stanovnika Kraljevine, budući da su u bombaškim napadima, naročito na vozove, stradali i civili. Pripadnici ustaškog udruženja su osuđivani na vremenski duže kazne robije, a ovi procesi su imali i neuporedivo veći publicitet u štampi od komunističkih, ako se ne računa suđenje optuženim za pripremanje pobune u vojnom garnizonu u Mariboru. Na suđenjima optuženima za špijunažu dešavalo se da sudije Državnog suda, „iz preterane revnosti prema otadžbini“, kako je primjećivao advokat Radoje Vukčević, zapadnu u trivijalnosti. Smatralo se tako da se strancima ni sama mesta jugoslovenskih aerodroma ne mogu saopštiti,¹¹⁰ iako je takav podatak bilo nepotrebno, a i nemoguće sakrivati.

Na osnovu postojećih izvora danas je nemoguće napraviti punu statistiku suđenja pred Državnim sudom. U fondu Ministarstva pravde naišli smo na statističke podatke o suđenjima pred ovim sudom za 1929, 1931, 1933. i prvo tromesečje 1935. godine. Pomenuti podaci nisu prikupljeni po jedinstvenom kriterijumu. Naime, u pojedinim slučajevima je data veoma iscrpna statistika o broju osuđenih lica, ali i o kaznama koje su dosuđene, a negde, kao u izveštaju za 1929. godinu, samo je sumarno pomenuto koliko je pretresa pred sudom održano. U toku prve godine šestojanuarskog režima je, prema ovim podacima, pred Državnim sudom bilo 1.938 krivičnih predmeta, od čega je presuđeno 33, a 777 obustavljeno.¹¹¹ Po izveštaju iz januara 1932, u toku 1931. pred novoustanovljenim sudom za političke krivce je podignuto 26 optužnica. Otvoreno je

¹⁰⁷ „Габријел Шмит ослобођен“, *Политика*, 6. јуни 1929.

¹⁰⁸ U razdoblju 1929–1932. su vođena 152 procesa pred Državnim sudom, od čega 83 procesa komunistima. T. Stojkov, *Opozicija u doba šestojanuarske diktature*, Beograd 1969, str. 126.

¹⁰⁹ Hrvatska historičarka Bosiljka Janjatović, pozivajući se na *Proleter*, organ CK KPI, navodi da je do kraja 1932. bilo svega 12 procesa protiv ustaša. Od 52 optužena, njih 43 je osuđeno na 289 godina robije, pet na smrtnu kaznu u odsustvu, a dvojica su obešena. Samo u toku 1933. navodi dalje Janjatović pozivajući se na isti izvor, održano je ukupno 34 procesa protiv pripadnika ustaške organizacije. Od 210 optuženika, osuđeno je njih 159. Petorica su osuđena na večitu robiju, dvojica na smrt u odsustvu, a ostali na ukupno 665 godina robije. B. Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918–1935*, Zagreb 2002, str. 311–312.

¹¹⁰ R. Vukčević, Novi zakon o istupima, *Branic*, septembar 1937, str. 419.

¹¹¹ AJ, 135-42-2300/29.

i otpravljeno 36 istraga – redovnim sudovima jedna, Državnom sudu 35. Održano je 26 pretresa i doneto isto toliko presuda. Ukupan broj tuženih lica je bio 228. Na smrt je osuđeno devet lica, robiju 124, strogi zatvor 47, tj. ukupno je osuđeno 180, a oslobođeno 48 lica. Navedeni podaci pokazuju da nisu svi optuženi bili i osuđivani, kako je to u nekim historiografskim delima, pretežno komunističke i prokomunističke orijentacije, tvrđeno. Naime nešto malo više od 20% osumnjičenih je bilo proglašeno nevinim.¹¹² Čak je i Ivan Ribar u svom ideološki obojenom delu *Stara Jugoslavija i komunizam* isticao da su neke sudije Državnog suda, inače renomirani pravници, pravično sudili, doduše naglašavajući da su te sudije „brzo napuštali položaje... neki na vlastiti zahtev, a većina po naređenju odozgo“.¹¹³ U sumarnom izveštaju o radu Državnog tužilaštva pri Državnom sudu za zaštitu države za 1933. navodi se da je u toku te godine pristiglo 2.170 predmeta, od čega je rešeno 2.011. Obustavljen je postupak u 1.440 slučajeva, a 823 predmeta je vraćeno na redovan postupak. Istražnom sudiji Državnog suda je dostavljeno 50 predmeta (otvorene istrage), a redovnim sudovima jedan. Bila je podignuta 41 optužnica, optuženo 234 lica, održano 39 pretresa u trajanju od 113 dana. Dosuđeno je pet smrtnih kazni, dve su izrečene u odsustvu, a jedno je lice pomilovano, što znači da su izvršene samo dve. Ukupno je kažnjeno 170 lica, šest na večitou robiju. Na robiju je osuđeno 114 lica sa ukupnim brojem godina 717,6 (u proseku na 6,29 godina, tj. na nešto više od 75 meseci), na strogi zatvor 43 lica (ukupan broj godina 50,5 – u proseku 1,17 godina, odnosno nešto više od 14 meseci), na novčanu kaznu tri lica (u iznosu od 6.600 dinara). Oslobođena su 54 lica.¹¹⁴ U prvom tromesečju 1935. godine je kod državnog tužioca pri Državnom sudu pristiglo ukupno 685 predmeta, a otvoreno je 18 istraga pred Državnim sudom. Nijedan predmet nije vraćen redovnom sudu na postupak.¹¹⁵ Iz navedenih, doduše nepotpunih statističkih podataka proizilazi da je, u odnosu na broj predmeta koji su pristizali tužiocu, podizan relativno mali broj optužnica. Preterano revnosne su, dakle, bile lokalne vlasti, policija i žandarmerija, koje su svuda i na svakom mestu videle prestupe koji su mogli biti suđeni pred Državnim sudom. Ova činjenica mnogo govori o mentalitetu i karakteru nižih organa vlasti, ali i o ogromnom nepoznavanju zakonodavstva i prava uopšte.

Zakon o Državnom sudu je, kao što je već pomenuto, propisao da se pritvorenci čuvaju u prostorijama Prvostepenog suda za grad Beograd. Pri kaznenom zavodu na Adi Ciganliji je postojalo jedno odeljenje u kome su takođe

¹¹² AJ, 63-15/1932.

¹¹³ I. Ribar, *Stara Jugoslavija i komunizam. Zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista*, Beograd 1967, str. 105–106.

¹¹⁴ AJ, 63-13/1934.

¹¹⁵ AJ, 63-83/1935.

boravili optuženi pred Državnim sudom. Iako je bila reč o pritvorenima koje je režim smatrao najopasnijim i najvećim protivnicima državnog i narodnog jedinstva, teroristima i separatistima, iznenađuje činjenica koliko je malo pažnje posvećivano njihovom čuvanju. Zgrada na Adi je bila trošna, a higijenske prilike loše, tako da u zatvoru nije bilo nikakvog kupatila u kome bi zatvorenici mogli da operu veš. Iako su vlasti isticale da zatvor na Adi Ciganliji zbog svog položaja „daje naviše garantije da se neće desiti begstvo, a ni koja druga nemila pojava“,¹¹⁶ režim koji je vladao u pritvoru je bio veoma blag. Malo pažnje je obraćano na mogućnost begstva, žandarima koji su čuvali stražu je bilo premalo, a za svaku pojedinu grupu je postojao zasebni isledni sudija, pa se dešavalo da jedan sudija nešto zabranjuje, a drugi dozvoljava. Hranu je moguće bilo dobavljati spolja, a po ćelijama je dozvoljavano držanje noževa, viljuški, brijača i sličnih predmeta. Još jednom se pokazalo da nema jasno izgrađenog sistema represije nad osuđenima, pa je Petar Živković konstatovao da „u zatvorima Državnog suda vlada veliki kaos i da se tamo postupa bez ikakvog sistema“.¹¹⁷ Dešavalo se da stražari nisu svakodnevno ulazili u sobe pritvorenika, a zastupnik komandira pritvora Cvetko Lukić je, prilikom istrage o jednom bekstvu, izjavio da „pretrese nije vršio zbog toga što pritvorenici nadaju dreku i bune se kada im se pretres vrši“.¹¹⁸ Jedan od uhvaćenih begunaca je u Predstojništvu gradske policije u Subotici pričao da u toku dana ćeliju u kojoj je boravio niko nije čuvao niti je bilo stražara u hodniku, budući da su oni sedeli u stražarskoj sobi. Tek posle devet uveče je dolazio stražar i šetao spratom do jutra.¹¹⁹ Žandari su i sami bili zamoreni zatvorskom službom, jer su bili opterećeni i raznim drugim poslovima,¹²⁰ straža se smenjivala svakih 14 dana, pa nije bilo kontinuiteta i reda, a malo ko od čuvara je imao iskustva u čuvanju zatvorenika.¹²¹ Sve navedeno, uz trošnost i dotrajalost zgrada u kojima su pritvorenici čuvani, omogućavalo je organizovanje gotovo „filmskih begstava“ – testerisanjem rešetki na prozorima,¹²² provlačenjem kroz rupu na zidu koju bi zatvorenici sami probušili, a zatim bekstvom preko krova.¹²³ Štaviše, pojedini zatvorenici, iako smešteni u odvojene sobe, uspevali su da jedni drugima doture razne poruke, uputstva za držanje u istrazi i slično. Nadzorni sudija Job je, prilikom pretresa zatvora na Adi Ciganliji februara 1932, kod pritvorenika našao više različitih supstanci od kojih

¹¹⁶ Pov. br. 13 od 14. marta 1932, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 14 (k. 14).

¹¹⁷ Pov. br. 5485 od 20. februara 1930, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 6 (k. 5).

¹¹⁸ Pov. br. 5485 od 20. februara 1930, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 6 (k. 5).

¹¹⁹ Pov. br. 482/30, AJ, 135 (Državni sud za zaštitu države) – 2241/29.

¹²⁰ Pov. br. 7 od 29. februara 1932, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 14 (k. 14).

¹²¹ Pov. br. 21 od 31. avgusta 1932, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 13 (k. 13).

¹²² Pov. br. 2409 od 22. januara 1930, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 6 (k. 5).

¹²³ Pov. br. 5485 od 20. februara 1930, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 6 (k. 5). V. i AJ-135-40-2241/29.

je spravljano nevidljivo mastilo. Zbog očevidnih propusta u čuvanju pritvorenika, koji su rezultirali čestim pokušajima bekstva, nadzorni sudija Job je februara 1932. zabranio da se posetioci približe zatvorenici na bliže od dva metra, zabranio pisanje pisama, dopustivši samo otvorene dopisne karte, oduzeo je svima žilete za brijanje, noževe i slično, te naredio da se u posetu pritvorenici ne pušta niko pre nego što zvaničnim aktom policijske, opštinske ili duhovne vlasti ne dokaže srodstvo sa zatvorenikom koga želi da poseti.¹²⁴ Takođe je bilo naređeno da prilikom šetnje zatvorenici moraju da šetaju jedan za drugim na rastojanju od dva koraka, sa rukama na leđima. Pritvorenici su mogli dobijati sve novine koje su izlazile u Kraljevini, ali te novine nisu smeli slati po sobama, jer su se vlasti plašile da bi se pritvoreni o iskazima mogli dogovarati zaokruživanjem pojedinih slova u štampi. Prilike su se malo sredile kada je žandarmerijsku stražu smenila pravosudna, „koja je mnogo oštrije pazila na razne nedozvoljene radnje zatvorenika“.¹²⁵ Ni ovako stroge mere, razume se, nisu mogle da spreče slanje pisama iz zatvora. Svakako je karakterističan primer Josipa Korena, optuženog za špijunažu u korist Italije, koji je, pre nego što je pobjegao iz zatvora i uspeo da ode u Trst,¹²⁶ poslao pismo u Italiju.¹²⁷ Nadzorni sudija je u izveštaju od avgusta 1933, isticao da sve preduzete mere nisu dovoljne da bi se sprečili svakodnevni pokušaji usmenog ili pismenog dogovaranja zatvorenika. Oni su se, pored ostalog, sporazumevali i kucanjem po Morzeovoj azbuci, što se zbog dotrajalosti zgrade nikako nije moglo sprečiti.¹²⁸ Posebno vešti u dogovaranju o promeni datih iskaza u policiji, uz izgovor da su policijski zlostavljani, bili su optuženi komunisti. U fondu Državnog suda za zaštitu države se čuva nekoliko prepisa pisama u kojima su sadržane jasne instrukcije da se poriče sve ono što je pred policijom i istražnim sudijom priznato jer „je bilo iznuđeno zlostavljanjem“.¹²⁹

Iako su u doba šestojanuarskog režima ulagani veliki naponi da se prilike u sudstvu stabilizuju i srede, sa tim radom se zastalo na pola puta. Politička suđenja, pre svega pred Državnim sudom, zanemarivanje osnovnog pravničkog postulata da nema kazne bez zakona, ukidanje sudijske nepokretnosti, rigidan nadzor nad sudijama i sudijskim osobljem i razni politički pritisci, penzionisanja, premeštanja u „nacionalno ispravne krajeve“ su obeležili period 1929–1935. Desilo se tako da su sudije, nekada i same instrumenti represije, kao esnafska grupa, bile mnogo više izložene nadziranju i represiji od bilo koje druge grupe.

¹²⁴ Pov. br. 7 od 29. februara 1932, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 14 (k. 14).

¹²⁵ Nezavedeno od 6. avgusta 1933, AJ, 135-97-25/1933.

¹²⁶ Pobjegao avgusta 1933. V. i pov. br. 51845 od 8. januara 1934, AJ, 135-93-14/33.

¹²⁷ AJ, 135-93-14/33.

¹²⁸ AJ, 135-97-25/1933.

¹²⁹ V. AJ, 135-113-29/34 i AJ, 135-57-226/30.

Summary

The Judiciary and the Judges in the Time of The King Alexander's Dictatorship (1929–1935)

One of the main characteristics of the King Alexander's dictatorship was huge legislation activity. One of the main goals of the regime was creating of „modern“ bureaucracy. However, the government expected from the state clerks to be patriotic, nationally oriented and to express their support to the regime on a daily basis. The judges were considered to be the most distinguished members of society and the regime thought that their political opinion and activity towards the government could be of the crucial importance, especially in Croatia. The regime hoped that Yugoslav – oriented judges could easily influence on the Croatian peasants to accept dictatorship. As the result, the judges were put under severe surveillance; many of them were retired by force or sent to „patriotic“ and „national“ areas, mostly in Serbia or Montenegro.

One of the instruments for suppressing the political opponents was the State Court for Protection of the State, founded in 1929, which sentenced communists, ustashas and comitas to many years of prison. However, one must bear in mind that Yugoslavia was facing tremendous political, internal and external, crisis. Ustashas and comitas were helped, protected and financed by Italy, Hungary and Bulgaria. Railways, public buildings and the members of the police forces were constantly the target of the attacks, so the verdicts of the State Court were sometimes merely official response to terrorist actions, and not repression in the true sense of the word.